

Ганна Кемінь

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ ГЕРМАНА БЛЮМЕНТАЛЯ: ЗА МОТИВАМИ ЗБІРКИ "ГАЛИЧИНА. ВАЛ НА СХОДІ"

Проаналізовано творчість німецькомовного письменника підавстрійської Галичини Германа Блюменталья у світлі тематики і проблематики Першої світової війни. Простежено окремі моменти біографії маловідомого в українській науці про літературу митця та запропоновано оригінальну інтерпретацію текстів його збірки "Галичина. Вал на сході".

Ключові слова: Г. Блюменталь, Галичина, збірка "Галичина. Вал на сході", Львів, "міф про Галичину", образ Галичини, оповідання, Перша світова війна, щоденник.

Для сучасної української науки неукраїномовний літературний процес територій, що входили до складу Австро-Угорської монархії (1772 – 1918), виглядає практично "незвіданою цілиною". І незважаючи на те, що творчий спадок чималої кількості письменників, які походили з підавстрійських західноукраїнських земель, здобув справді всесвітнє значення (Леопольд фон Захер-Мазох, Бруно Шульц, Йозеф Рот, Пауль Целан, Карл Еміль Француз, Мартін Бубер, брати Ісаак та Йошуа Басевіш Зінгер, Юзеф Вітлін, Манес Шпербер, Розе Ауслендер та багато інших) у країні, де вони народилися, їхні імена залишаються необґрунтовано зігнорованими та забутими. До таких постатей залічуємо і єврейського німецькомовного митця з Болехова Германа Блюменталья. Аналізу його творчості крізь призму тематики і проблематики Першої світової війни і хочемо присвятити пропоновану розвідку. Її мету визначаємо як інтерпретацію пов'язаних із війною мотивів, образів та символів збірки Г. Блюменталья "Галичина. Вал на сході".

Г. Блюменталь народився 28 жовтня 1880 р. Ні свідоцтва про народження письменника, жодних документів, що стосувалися б його сім'ї, на жаль, не збереглося. Виходячи з певних лексичних особливостей його текстів, а також на підставі суперечливих усних повідомлень та збереженої друкованої інформації західні дослідники пропонують такий нарис його життя.

Початкову освіту Г. Блюменталь здобув у єврейській школі рідного містечка. Згодом ще два роки навчався у середній школі у Львові, однак не закінчив її. У 13 років юнак прибув до Відня, аби здобути професію в одному з віденських гуртових торговельних будинків.

Десь у 1901 р., відповідно до даних Єврейського бібліографічного архіву, розпочав літературну діяльність – уривки його дебютного твору "Жертва весни" ("Ein Frühlingsopfer") були опубліковані на сторінках видання "Єврейський альманах" за 1902–1903 рр.

У 1907 р. Г. Блюменталь переїхав до Берліна, де впродовж п'яти років працював редактором журналу "Ранок" – тижневика на тематику німецької культури. У літературному біографічно-бібліографічному словнику, укладеному Б. Бергером та Р. Берном, стверджується також, що в цей час він працював і драматургом берлінського театру "Фігаро", однак цей факт не є доведеним. Так, зокрема, професор Г. Цільське, який уже впродовж десятиріч досліджує питання історії німецького театру, вказує на те, що "Фігаро" існував дуже короткий термін – протягом 1907 – 1908 рр., достовірних даних про його працівників дуже мало, а про Г. Блюменталья як про драматурга цього театру їх немає взагалі.

Упродовж 1908 – 1910 рр. письменник працював у банку. Далі біографічні відомості про нього уриваються. Лише у передмові до видання "Найкращі єврейські анекдоти", опублікованого 1924 р., міститься згадка самого митця про свою подорож Польщею. Водночас у газеті "Ізраїльський народний голос" за 6 листопада 1930 р. у статті з нагоди 50-річчя Г. Блюменталья повідомляється про його проживання на даний час у Відні. У 1942 р. письменника звідти депортують, а в 1959 р. Ізраїльська культурна спільнота у Відні визнає його загиблим.

Збірка Г. Блюменталья "Галичина. Вал на сході" побачила світ 1915 р. у Мюнхені. До неї входить вісім творів малих епічних жанрів ("Битва під Львовом", "Жахиття", "Ненаситний рекрут", "Під російською владою", "Вахмістр Павлик", "Підготовлені окопи", "Дівоча голова, що котиться" та "Матір"). Збірка має підзаголовок "Оповідання про війну", що повною мірою охоплює її ідейно-тематичний комплекс та відразу формує у читачів відповідний "горизонт очікування".

Головна тема збірки – Перша світова війна – та пов’язані з нею мотиви і проблеми реалізуються у текстах Г. Блюменталю через сприймання численних оповідачів і розповідачів. У цьому контексті практично всі оповідання галицького письменника чітко виявляють т. зв. “пам’ять жанру”, що виявляється у їх своєрідній рамковій композиції – “розповіді у розповіді”. Історичні витoki такої художньої структури – у розповідному кістяку оповідання, його настанові на достовірність, істинність, намагання підкреслити, що описуваний факт не плід фантазії автора, а справді мав місце у реальності, а саме у житті оповідача. Спочатку оповідання велося від особи героя-оповідача і становило недіалогізований переказ. Авторитетний російський літературознавець Ю. Тинянов у листі до В. Шкловського з цього приводу писав: “Я докопався до жанрового визначення «оповідання» у 20–50-ті роки XIX століття. «Оповіданням» називається жанр, в якому обов’язково був оповідач” [1, с. 71]. Сучасні ж українські дослідники літератури О. Галич та В. Назарець стверджують, що цей жанровий складник із розвитком та еволюцією жанру не зникає, а “набуває особливої художньої форми «оповідання в оповіданні», в якому автор вводить до фабули свого оповідання особливого героя-оповідача, від особи якого організовується розповідь про певний випадок, який мав місце у його (оповідача) житті, що створює ілюзію більш безпосереднього, «живого» переказу, це немовби підвищує «авторитет» оповідача як очевидця або учасника подій, про які йдеться. Традиційність такої художньої структури оповідання виходить з його потенційного нахилу до майже документальної, фіксованої точності в характері зображення, що посилюється загальною комунікативною спрямованістю жанру – його прагненням винести на «суд» читачів (слухачів) певний проблемний аспект, ситуацію з життя, яка потребує етичної оцінки її останніми” [2, с. 273].

У цьому аспекті авторський вибір жанрової форми набуває вагомого значення – перебуваючи в окресленому полі “пам’яті жанру”, Г. Блюменталь змушує читача сприймати свою збірку не як артефакт, а як своєрідний документ складного часового періоду, справжню хроніку воєнної епохи. Зауважимо побіжно, що якщо розглядати оповідання збірки як єдиний текст, то він змальовує нам певні етапи розгортання війни. При цьому помітно, що вона доволі повільно нарощує свої масштаби. Так, незважаючи на вже розпочаті воєнні операції, люди у Львові на сторінках творів Г. Блюменталю спочатку живуть абсолютно спокійним повсякденним життям: гуляють у парках, відпочивають у кав’ярнях і ресторанах, лише через кілька днів починають цікавитися політикою та справами на фронті, купувати газети і вести стурбовані розмови і десь аж через місяць стають масово втікати з міста.

Повертаючись до проблеми жанру, зазначимо, що рамкова композиція є притаманною для половини оповідань збірки (“Жахиття”, “Підготовлені окопи”, “Дівоча голова, що котиться”, “Матір”). Ще два тексти – “Під російською владою” і “Битва під Львовом” – написані у формі щоденників (діаріюшів): перший – від імені 56-річного гуртового торговця М., другий – від імені самого Г. Блюменталю, через що може сприйматися як найбільш інформативний, репрезентативний стосовно власне авторських оцінок зображуваного. І в цьому випадку, як нам видається, жанрова характеристика є принциповою, адже, як стверджують теоретики літератури, “форма щоденника може використовуватися як художній прийом, що надає формі особливої правдивості” [3, с. 206]. З огляду на сказане, наважимося припустити, що Г. Блюменталь намагався надати своїм художнім розповідям максимально об’єктивного характеру, певним чином навіть наблизити їх до історичного дискурсу. Спробуємо відшукати причини.

Дослідниця німецькомовної літератури Ізабель Ридель, згадуючи про збірку Г. Блюменталю “Галичина. Вал на сході”, констатує, що у ній “він показав себе австрійським патріотом” [4, с. 433]. Таке твердження має, за нашими спостереженнями, численні прямі і чіткі підтвердження у тексті. Почнемо з того, що австрійську армію автор часто називає дуже коротко – “наші”. У багатьох місцях своєї збірки він змальовує, як щиро та віддано галичани вболівають за успіхи австрійського війська (“*Місцеві жителі з надзвичайним піднесенням вітали нашу армію. Багато хто плакав від радості. Жінки обіймали і цілували солдат. Били усі дзвони. Це було велике свято для збідованих жителів Станіслава*”¹ [5, с. 120]) та як співчують і переймаються через його поразки, намагаються допомогти у скруті (“*Сьогодні десь опівдні містом пройшла колона полонених австрійських солдат. Збіглися люди і принесли харчі, які саме мали з собою, щоб роздати австрійцям <...> Полонених повели далі. Під час маршу містом вісьмом австрійським солдатам вдалося схватитися в будинках, де їх одразу перевдягли у цивільне*” [5, с. 110–111]). І як контраст – ще численніші пасажі про несприйняття місцевим населенням росіян, а особливо козаків (їх автор називає “ордою”), яке, варто визнати, є цілком обґрунтованим, адже останні поводяться не надто гуманно. Козацькі безчинства описані митцем досить детально і мало не натуралістично: козаки спалюють оселі, а подекуди й цілі вулиці, грабують і без того бідних українців, мародерствують у крамницях, знущаються з жінок і дітей. Зважаючи на це, ще прикрішим і образливішим виглядає той факт, що на територію Галичини російську армію підпільно привели самі галичани. На особливу увагу в цьому плані заслуговують дві вставні оповіді галицьких селян.

¹ Збірка Г. Блюменталю “Галичина. Вал на сході” українською мовою не перекладена. Тут і далі подаємо цитати у власному перекладі. – Г. К.

Віт села, у якому переховувалися партизанські козацькі загони, так розповідає про “роботу” російських шпигунів з українським населенням: *“Ніхто в селі не цікавився політикою, і що обходили нас ті росіяни? Одного дня до мене прийшов піп і говорив так багато, що я уже нічого й не розумів. Він привіз подарунки зі святого міста Києва. З того часу він часто заїздив до нас, а останнього разу так довго переконував, що ми повинні піти назустріч козакам, що ми врешті дали себе умовити <...> Чого він нам тільки не обіцяв! Ми мали отримати будинок орендаря, його худобу і поля. З солеварні Калуша ми могли взяти собі задарма стільки солі, скільки потрібно, нам дозволили б виробувати і тютюн. Жодних податків, а гроші жидів і поляків теж мали перейти нам...”* [5, с. 39–40]. Спокушені обіцяними благами, підкріпленими авторитетною підтримкою росіян місцевими священиками, окремі недалекоглядні селяни проводили козаків таємними лісовими стежками і переховували у своїх домівках. Проте важливо наголосити на тому, що основною масою галицького населення така поведінка сприймалася як зрада, що заслуговує на найвищу міру покарання (*“Зрадники, зрадники, – пробурмотів один селянин поруч зі мною і пригрозив полоненим кулаком. – Чому їх одразу не пристрелять?”*) [5, с. 64]).

Найбільш містко така інтерпретація описаних подій втілюється у другій вставній розповіді – безіменного юнака, який також допомагав росіянам, але на момент своєї промови вже усвідомив усю біду власного вчинку: *“Ми усі винні, високоповажний пане. Все почалося з того, що на Різдваїній службі ми отримали випивку і срібляки (виділення наше. – Г. К.) на додачу. У село прийшли чужинці, які розмовляли з нами нашою мовою. Вони сказали, що цісар у Відні про нас більше нічого чути не хоче, а всемогутній цар візьме нас під свою опіку. Росіянин – наш брат, казали вони. Йому треба допомогти. Пан священик не мав нічого проти, та й ніхто інший не перечив, тоді однієї ночі ми пішли у ліс і зустріли козаків у місці, в якому вони зовсім не орієнтувалися. Ми привели їх у наше село, весь час переховували їх і робили їм різні послуги”* [5, с. 38–39]

Введений у процитований текст біблійний символ срібляків практично урівнює, на наш погляд, зраду хлопцем Батьківщини та зраду Юдою Іскаріотом Ісуса Христа, підносячи у такий спосіб локальний галицький конфлікт до рівня глобального. І це не випадково, адже блюменталівський “текст про війну” творився у контексті іншого метатексту – “тексту про Галичину”, що, своєю чергою, є складовою ще ширшого контексту – “міфу про Галичину”.

Як зазначає В. Расевич, формування “міфу про Галичину”, що має географічні, історичні, політичні, філософські, соціальні, мистецькі виміри, розпочалося саме з літературної площини. Галицькі німецькомовні письменники завжди із замилюванням згадували цей “найбільш убогий край” Європи, називаючи його “раєм з маленькими помилками” [6]. Найбільша заслуга у формуванні й утвердженні літературного топосу Галичини як “святого” краю спочилої у Бозі Австрійської монархії належить Йозефові Роту, завдяки позитивним сентиментальним героям-галичанам якого наступним поколінням було передано послання про Галичину як рай на землі. Під час Першої світової війни Галичина сприймалася обома воюючими арміями як стратегічна територія. Росіяни намагалися будь-якими силами “взяти” цей край, австрійці – втримати. У зв’язку з цим галицький міф набуває нових конотацій. Як слушно вказує М. Мудрий, в цей час “Галичина уявляється ареною останньої битви Добра і Зла, які визначають мало не долю всього світу та людської цивілізації” [7]. Усі ці аспекти виразно актуалізуються у Г. Блюменталю. Розглянемо для прикладу твір “Битва під Львовом”.

“Битва під Львовом” – перший текст збірки “Галичина. Вал на сході” і, очевидно, центральний стосовно парадигми символічних сенсів образу Галичини. По-перше, він займає т. зв. “сильну позицію” в архітектонічній побудові збірки, по-друге, як уже згадувалося, він написаний у формі діаріуша самого Г. Блюменталю, а, по-третє, саме у ньому пропонується авторське пояснення назви збірки, про що скажемо дещо пізніше.

Своєрідність образів війни у “Битві під Львовом” полягає в тому, що вони набувають особливого значення у паралелізмі з образами природи. Так, на початку твору, коли війну ще не оголошено, автор записує у щоденнику: *“Це було прекрасне літо. День у день сонце світило з безхмарної синяви, а ночі були тихі і місячні <...> Барвисті поля спокійно лежали під полуденним сонцем; досягаюче збіжжя, пологі пагорби далеко на горизонті, сріблясто-чистий струмок на узбіччі дороги малював картину найглибшого миру”* [5, с. 11–12]. Коли розпочинаються воєнні дії, відповідно реагує і пейзаж, і тоді навіть *“у повітрі витало щось, що непокоїло людей”* [5, с. 50]. У розпал війни сонце, ніби відчуваючи панічні настрої населення, набуває загрозливого кривавого вигляду – *“у шибках будинків віддзеркалювались його червоні промені”* [5, с. 56]. Насамкінець вимальовується гнітюча картина спустошеності і смерті: *“Мертвим і тихим було все навкруг, наче у цьому ландшафті загинуло все живе”* [5, с. 84].

У своєму творі митець не дає прямих описів боїв, та й розповіді про них у Г. Блюменталю доволі скупі: як нам видається, його більшою мірою цікавили не дії, а характери. Прикметно при цьому, що кожну згадану битву письменник, гіперболізуючи, називає “великою”, тобто свідомо міфологізує події, що відбувалися у воєнній Галичині, зокрема й у її столиці. У запису від 29 серпня 1914 р. читаємо: *“Російський генеральний штаб робив усе можливе, щоб захопити Східну Галичину і Львів. Усіма шляхами, що вели від кордону на схід Галичини, ба навіть трясавинною дорогою на Гусятин, яка зазвичай не викорис-*

товувалась, марширували величезні полчища російської армії на захід, і кільце навколо Львова усе звужувалось” [5, с. 57–58]. Цілком у дусі галицького міфу автор пояснює особливе значення Львова у цій війні: “План росіян захопити Львів будь-якою ціною <...> Росія, як тепер бачимо, спрямувала свої основні сили проти Східної Галичини. Я не знаю, яка мета тут переслідується. Одного престижу недостатньо за такі великі жертви. Думаю, Росії йдеться про те, щоб загнати галицьких українців у московське ярмо” [5, с. 58]. І ще виразніше у нотатці від 28 серпня того самого року: “Битва під Львовом – найбільша битва у цій війні (виділення наше. – Г. К.) <...> Зараз боротьба йде за долю цієї землі, і хтозна, що готують нам найближчі дні, – сказав я собі. – Чи вдасться нашим солдатам відкинути назад велетенські маси російських військ? Якою буде доля цього міста, коли орди козаків заповнять землю?” [5, 55–56].

Як бачимо зі сказаного, захопити Львів означало для російської армії мало не остаточну перемогу у світовій війні. Східна Галичина сприймалася росіянами як своєрідна “точка неповернення”, пройшовши яку, можна рухатися далі на захід вже практично безперешкодно. У площині таких уявлень лежить, на наш погляд, і спосіб інтерпретації назви збірки: *Галичина – це оборонний вал на сході Європи, та перешкода, яка не дає ворогам підійти до неї впритул*. У самого Г. Блюменталю ця теза виникає у процесі роздумів над світовою історією, в яких російські солдати постають прямими спадкоємцями диких азійських полчищ – одвічних ворогів цивілізованого європейського світу: “Ось стояв польський графський замок, оточений прадавніми деревами. Час від часу виринав курган ще з татарських воєн. Дорогою я нарахував понад дюжину таких курганів, тому подумав про те, як часто на цій землі велися війни з поганями, що виступали проти Заходу. Споконвіку Галичина була тією греблею, що боронила Європу від поганської азійської навали. Тепер вона має спинити просування козацької орди” [5, с. 19–20].

Щоденник “Битви під Львовом” переривається 9 вересня 1914 р. На той момент Львів уже було захоплено, але автор перебуває у тривожному передчутті нової “великої битви”, адже саме розпочався другий етап “галицької війни”. Поновити щоденникові записи йому так і не вдалося, проте їх логічним хронологічним продовженням може слугувати діаріуш М. – “Під російською владою”, що розпочинається 2 вересня і описує страшні реалії життя у вже програній для Європи Галичині (щоправда, дія відбувається не у Львові, а у сучасному Івано-Франківську).

З висоти сьогодення можемо стверджувати, що творці “міфу про Галичину” в Першій світовій війні, до яких залічуємо і Г. Блюменталю, значною мірою мали рацію щодо тих незворотних геополітичних наслідків, що їх принесла з собою окупація галицького краю росіянами, не лише для України, а й для Європи загалом. Усвідомлення великої історичної місії “галицького валу” універсалізує, міфологізує воєнні образи і мотиви Г. Блюменталю, сповнює твори митця про війну могутнім внутрішнім патріотичним пафосом, а їхня зовнішня форма, спрямована на об’єктивізацію авторських настроїв, робить цей пафос концептуальним філософським, історіософським осердям збірки “Галичина. Вал на сході”.

Звісно, наша розвідка не вичерпує всіх аспектів порушеної нами проблеми. Так, перспективним, зокрема, видається імагологічне дослідження текстів збірки Г. Блюменталю, а також подальша інтерпретація її воєнних мотивів та образів (Січові стрільці (“Битва під Львовом”), вахмістр Павлик (“Вахмістр Павлик”), Войтек (“Ненаситний рекрут”), лейтенант фон Г. (“Дівоча голова, що котить-ся”) тощо).

Література

1. Каверин В. Новое зрение. Книга о Юрии Тынянове / В. Каверин, В. Новиков. — Москва : Книга, 1988. — 320 с. — (Писатели о писателях).
2. Галич О. Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв. — 3-тє вид., стереотип. — К. : Либідь, 2006. — 488 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів [та ін]. — К. : ВЦ “Академія”, 1997. — 752 с. — (Nota bene).
4. Róskau-Rydel I. Deutsche Geschichte im Osten Europas Galizien, Bukowina, Moldau / I. Róskau-Rydel. — Berlin, 1999.
5. Blumenthal G. Galizien. Der Wall im Osten / G. Blumenthal. — München : Georg Müller Verlag, 1915. — 154 p.
6. Расевич В. Історія міфу Галичини [Електронний ресурс] / В. Расевич. — Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?istoriya_mifu_galichini&objectId=1052561.
7. Мудрий М. Ще раз про “європейськість” півдавстрійської Галичини [Електронний ресурс] / М. Мудрий. — Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?shhe_raz_pro_yevropeyskist_pidavstriyskoyi_galichini&objectId=1240355.

The article analyzes works of Galychyna's writer H. Blumenthal in the light of themes and issues of the First World War. The author traces some moments of the artist's biography and offers an original interpretation of the texts of his book “Galicia. Bulwark in the east”.

Keywords: a collection “Galychyna. Bulwark in the east”, a diary, D. Blumenthal, Galychyna, Lviv, stories, the image of Galychyna, “the myth of Galychyna”, World War I.